

EREDITATE ȘI SUCEESIUNE ÎN FENOMENUL BALNEAR ROMÂNESC. SÂNGEORZ-BĂI ȘI SITUAȚIA PREZENTĂ A UNUI PATRIMONIU NEGLIJAT

SILVIU-CLAUDIU BORȘ*

ABSTRACT. *Heredity and succession in the Romanian spa phenomenon. Sângeorz-Băi and the present-day situation of a neglected heritage.* Romania's spa phenomenon represents quite a cultural conundrum. The understanding of the country's travel heritage is rather limited, with only its historical, Belle Époque manifestation being generally regarded as a generator of heredity, at the expense of its socialist counterpart, which succeeded it in both time and space. A case can certainly be made that although the vocabulary of the two embodiments' principles sometimes differs, the grammar behind their lexicon remains fairly similar. The present paper argues that the path taken by the totalitarian regime's expression of leisure can be regarded as a complementary contributor to the cultural value of the field, considering the two simply as opposites only serving to diminish their cumulative legacy. In this regard, Sângeorz-Băi, a small town in the northern county of Bistrița-Năsăud will serve as an exponent of the various perks and misadventures that these particular urban entities have faced. Investigating the subject will not be an easy task, seeing that the entire literature on spa towns is rather augmented by personal views and subjective writings, therefore the entire discourse's foundation will be aiming at dissecting the psychologies behind the words of the sources and trying to unfold their meaning. The article's mission becomes that of excavating the picturesque and entangled past of Romania's spa towns, by reading their becoming as a story that needs to be exposed to current day possible visitors, through a new lens - that of cultural tourism, with the present-day architectural and cultural juxtaposition of the spa phenomenon's occurrences being highlighted not as an end, but as a starting point.

Keywords: *spa town heritage; heredity; succession; leisure culture; cultural tourism.*

* *Doctorand în arhitectură, Cadru didactic asociat la Facultatea de Arhitectură și Urbanism, Universitatea Tehnică Cluj-Napoca, arhitect în cadrul SRCF Cluj, Silviu.Bors@arch.utcluj.ro*

Problematika patrimoniului balnear românesc este un subiect încălzit. Este posibil ca această afirmație să pară a fi un truism, însă lucrarea de față vine întocmai pentru a analiza cauzalitatea din spatele acestui enunț. În primul rând, calitatea de *patrimoniu* a moștenirii culturale balneare românești este rareori una oficială. Suma fenomenului cultural catalizat de apele izvoarelor minerale naturale constituie într-adevăr o moștenire, însă aceasta este de puține ori fructificată printr-o recunoaștere a acestui statut. Pe parcursul acestui articol, cuvântul „*patrimoniu*” nu va fi direct legat de o caracteristică de tip „*monument istoric*” a unor construcții sau locuri, ci va fi investigat prin prisma a două perioade din evoluția fenomenului balnear, cea la care ne vom referi ca *istorică* – sau *belle époque*, desfășurată în țara noastră preponderent în a doua jumătate a secolului al XIX-lea respectiv la începutul secolului al XX-lea, privită în general de literatura de specialitate ca principala ereditate a acestui areal, respectiv întruchiparea socialistă a acestuia, care *succede* etapa istorică, preschimbând parcursul cultural al acesteia. Astfel, se propune analiza bunurilor culturale oferite de către fiecare etapă marcantă a localităților din arealul de vilegiatură, prin intermediul dualității *ereditate-sucesiune*. Filtrul prin care va fi străbătut subiectul prezentului articol este cel al localității Sângeorz-Băi, mica localitate de la baza Munților Rodnei servind drept exponent al fondului moștenirii balneare românești.

Analizând situația prezentă a Sângeorzului, sunt evidente urmele diferitelor perioade istorice ale stațiunii. Spunem *stațiunea* și nu *localitatea*, deoarece ansamblul balnear al orașului reprezintă un fragment al întregii dezvoltări, așezat în nord-vestul acesteia. Repertoriul construit și natural al stațiunii însumează astăzi două complexe sanatoriale și trei pavilioane de apă aferente a nouă izvoare de apă minerală realizate în perioada socialistă, trei construcții interbelice – aflate într-o stare precară fie datorită lipsei de intervenții, fie datorită intervențiilor improprie, un parc și o pădure. Ultima schimbare la nivelul acestui inventar a fost realizată în anul 2017, prin demolarea Vilei 13, sau *vechiul Hotel Hebe*, adusă de către trecerea timpului și de o neglijență acumulată gradual, în pragul colapsului. Această demolare – a cărei legalitate discutabilă nu face obiectul prezentului studiu – reprezintă doar o consecință a unui proces continuu de rescriere a destinului stațiunii. Continuarea călătoriei culturale a acestui loc, va depinde însă, întocmai de puterea de a valorifica prezenta suprapunere a diferitelor perioade istorice ale acestuia, în măsura înțelegerii mecanismelor din spatele celor două atitudini distincte – vocabularul diferit al acestora ascunzând o gramatică comună. Spațiul în care s-a petrecut istoria acestui loc trebuie astfel privit prin prisma relației dintre elementele care-l compun în prezent, și a relației directe pe care acestea o au cu persoanele care-l străbat, printr-o *analiză a modului în care elementele caracteristice*

*fiecărei perioade și-au făcut apariția, a înțelegerii lor la momentul în care au apărut, respectiv a interpretării lor prezente.*¹

Apariția stațiunilor balneare este deseori augmentată subiectiv, marcată de căutarea unor origini vechi, nobile. Acest aspect nu este caracteristic doar stațiunilor istorice românești, ci întregii sferă vilegiaturiste, al cărei cel mai puternic avânt transnațional are loc în secolul al nouăsprezecelea, secol care avea un adevărat „talent pentru inventarea continuității și a tradițiilor”, plasând personaje sau figuri celebre în contextele diferitor localități cu acest specific, sau atribuindu-le originile încă din vremurile romanilor.² Referitor la arealul în care aceste stațiuni își delimitează granițele, chiar dacă obiectivele prezentei lucrări nu sunt unele de natură geografică, trebuie menționat faptul că motorul din spatele dezvoltării localităților de vilegiatură este întocmai spectacolul cadrului natural în care acestea se regăsesc, frumusețea naturii și prezența apelor minerale reprezentând aspectele esențiale ale apariției acestora. Deși, în cazul Sângeorzului, legendele vorbesc despre tătari invadatori care își vindecau rănilor în apele sale, prima formă organizată consemnată de exploatare a apelor din acest teritoriu este cea realizată de către Regimentul II de Graniță de la Năsăud, organizație militară care printr-o inventariere atentă a resurselor teritoriilor avute în grijă investea în acele locuri, valorificarea anumitor venituri ale grănicerilor formând fonduri care contribuiau la progresul cultural, economic, administrativ și edilitar al zonelor în care aceștia activau.³ Eforturile acestora s-au concretizat în realizarea primelor stabilimente destinate uzului apelor minerale. De asemenea, documente istorice datând din 1860 până în 1895 oferă informații referitoare la dialogul dintre autoritățile locale și administrația Fondurilor Grănicerești, cei din urmă oferind suport financiar comunității și autorităților locale în vederea realizării unor dezvoltări urbane în proximitatea izvoarelor naturale și ajutând la construirea primei biserici din material solid în localitate.⁴ Dat fiind caracterul temporar al obiectelor arhitecturale implementate, nu există în prezent reprezentări grafice ale acestora, aspect care nu diminuează însă importanța investițiilor organizației militare în cadrul inițierii fenomenului balnear din teritoriul stațiunii.

¹ Marcel Roncayolo, „Les guides comme corpus de la connaissance urbaine”, în *In Situ*, nr. 11, 2011, <http://journals.openedition.org/insitu/559> (10 decembrie 2019).

² David Blackbourn, „Fashionable Spa Towns in Nineteenth-century Europe”, în *Water, Leisure and Culture, European Historical Perspectives*, Susan Anderson C., Bruce H. Tabb (eds.), Berg, Oxford 2002, p. 10.

³ Cornelia-Nicoleta Vlașin, *Istoricul Fondurilor Grănicerești 1851-1947*, Teza de doctorat, Academia Română Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj Napoca 2014, pp. 6-7.

⁴ Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond „Administrația Fondurilor Grănicerești Năsăudene”.

Fig. 1. Prima formă organizată consemnată de exploatare a apelor din Sângeorz-Băi este cea realizată de către Regimentul II de Graniță de la Năsăud, organizație militară care printr-o inventariere atentă a resurselor teritoriilor avute în grijă au realizat în localitate primele stabilimente destinate uzului apelor minerale. *Sursă imagine: colaj propriu.*

Un an important pentru localitățile balneare românești este anul 1868, în care se constituie Societatea de Hidrologie din București, la inițiativa lui Carol Davila, organizație ce are ca scop cercetarea și validarea importanței orașelor balneare situate în teritoriul românesc,⁵ evoluția acestor localități fiind strâns legată de

⁵ Alexandra Voinea, Dana Baran, „O incursiune în istoria întreținerii sănătății prin apă în România”, în *Jurnal Medical Brașovean*, Brașov 2008, pp. 172-176.

discursul medical referitor la folosirea apelor.⁶ Asemeni majorității caracteristicilor stațiunilor balneare românești, apariția societăților însărcinate de a reglementa consumul apelor minerale reprezintă un fenomen european preluat și în teritoriul național, acest moment marcând trecerea de la „*termalismul empiric la unul științific*”⁷. Una din primele consemnări științifice a izvoarelor naturale din localitate se desfășoară în lucrarea „*Die St.-Georger Sauerlinge im Nordosten Siebenbürgens*” a lui Dr. Artemiu Publiu Alexi, care descrie în 1892 apele Sângeorzului ca fiind unele cu calități deosebite și le plasează între primele din Europa ca valoare.⁸ Acest moment consemnează trecerea apelor localității din arealul superstițiilor și al religiei într-un domeniu mai pragmatic, al medicinei. Apariția acestei broșuri poate fi corelată cu o politică a Imperiului Habsburgic care încuraja folosirea terapeutică a apelor minerale în scopul îmbunătățirii sănătății populației și a creșterii numerice a acesteia.⁹

Dimensiunea culturală a apelor este preluată însă de către societatea medicală ce va governa stațiunea, prin însăși alegerea numelui acesteia – *Hebe*, zeița greacă a veșnicei tinereți, folosirea zeităților de gen feminin în conexiune cu apele minerale fiind un aspect des întâlnit în cadrul stațiunilor balneare istorice, acest comportament având origini în actul de *corelare a pământului sau naturii cu spiritul unei ființe materne*.¹⁰ (Fig.2) Organizația dezvoltată pe acțiuni era formată aproape în totalitate de medici, eforturile acestora fiind cruciale în dezvoltarea chibzuită și durabilă a stațiunii. Societatea Hebe va arenda în două rânduri teritoriul stațiunii, între 1879 și 1902, respectiv între 1911 și 1928.¹¹ Rolul medicului în cadrul apariției stațiunilor balneare este unul crucial. Acesta creează o nevoie, analizând izvoarele și propunând pacienților stațiunile potrivite patologiilor pe care le prezintă. Nu este de mirare astfel că primele ghiduri ale stațiunilor balneare istorice conțin o puternică componentă medicală, reprezentând adevărate „*monografii ale medicilor locali*”¹², scopul

⁶ Ada Hajdu, *Arhitectura de vilegiatură în România Modernă*, Teza de doctorat, Universitatea de Arte București, Facultatea de Istoria Artei, Secția de Istoria și Teoria Artei, București 2012, p.50.

⁷ Marie-Reine Jazé-Charvolin, „Les stations thermales : de l’abandon à la renaissance. Une brève histoire du thermalisme en France depuis l’Antiquité”, în *In Situ*, nr. 24, 2014, <http://journals.openedition.org/insitu/11123> (10 decembrie 2019).

⁸ Dr. Artemiu Publiu Alexi, *Die St.-Georger Sauerlinge im Nordosten Siebenbürgens und die Flora auf dem Gebiete derselben*, Druck Von Josef Drotleff, Hermannstadt 1892, pp. 1-11.

⁹ Jill Steward, „The Culture of the Water Cure in Nineteenth-Century Austria 1800-1914”, în *Water, Leisure and Culture, European Historical Perspectives*, Susan Anderson C., Bruce H. Tabb (eds.), Berg, Oxford 2002, p. 25.

¹⁰ Patrick Galliou, „Water, Water Everywhere... Water, Ailing Bodies and the Gods in Roman Gaul and Britain”, în *Spas in Britain and in France in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Annick Cossic, Patrick Galliou (eds.), Cambridge Schollars Press, Newcastle 2006, p.7.

¹¹ *Băi minerale climatice în Sîngeorzul-Român (Oláhszentgyörgy)*, Tipografia G. Matheiu, Bistrița, f.d., p.4.

¹² Bernard Toulhier, „Les réseaux de la villégiature en France”, în *In Situ*, nr.4, 2004, <http://journals.openedition.org/insitu/1348> (10 decembrie 2019).

informativ al acestora derivând în acțiuni de propagandă în vederea atragerii clienților în stațiuni. Deși la nivelul mării majorității a localităților balneare românești introducerea componentei medicale în cadrul stațiilor balneare se suprapune cu însăși demararea activității organizate a acestora, schimbarea percepției apelor este mai evidentă pentru țările cu o tradiție mai îndelungată în termalism, „luarea apelor pentru sănătate în secolul al optsprezecelea” derivând în „luarea apelor pentru boală în secolul al nouăsprezecelea”, călătorul activ devenind pacientul pasiv, proces reflectat prin creșterea autorității medicilor în stațiuni și prin apariția în cadrul acestora a programelor arhitecturale de factură medicală.¹³ Cu toate acestea, valența medicală a stațiilor balneare nu a constituit un impediment în traseul cultural al acestora, scrierile elogiative la adresa apelor minerale catalizând valori noi de turiști sub pretextul însănătoșirii.

Fig. 2. Dimensiunea culturală a apelor din Sângeorz-Băi este preluată de către societatea medicală ce va governa stațiunea, prin însăși alegerea numelui acesteia – Hebe, zeița greacă a veșniciei tinereții. Sursă imagine: colaj propriu.

¹³ David Blackburn, *op.cit.*, p.12.

Latura medicală reprezenta doar una din fațetele acestor tipuri distincte de localități. În aceste enclave *globalul trebuia să se afle într-o permanentă negociere cu localul, iar raportul dintre elementele familiare vilegiaturistilor și exotical surprinzător trebuia să fie unul echilibrat*¹⁴. „În primul rând, exista necesitatea de a atrage un public de seamă, care, chiar dacă nu avea o serioasă nevoie medicală, venea în stațiune pentru a vedea și a fi văzut. Aceștia erau atrași de către recuzita unei vieți în elita societății, de către promenadele umbrite, pavilioanele de muzică, teatru, cazinouri și curse de cai, toate pregătite pentru variate activități, care, dacă erau planificate atent, puteau menține oamenii ocupați pentru tot restul zilei.”¹⁵ Călătoria spre stațiuni ca *ascetism*¹⁶ - cu caracteristici aproape *ritualice*¹⁷, migrează astfel, prin vehiculul unui pretext medical, înspre un turism *societal*, al schimburilor culturale între diverse segmente ale populației, aspecte evidențiate și în structura urbană, respectiv în limbajul arhitectural al acestor localități. La Sângeorz, „*se adună români din toate părțile ca să-și caute de sănătate ori ca să petreacă câteva zile departe de griji și munca de toate zilele. Petreceri cu joc, concerte date de tinerii dela băi, de capela muzicală, reprezentații teatrale se aranjează de două ori pe săptămână: Joia și Dumineca. Băile, pe lângă salonul de lectură, unde se găsesc jurnalele de patrie și țară, mai poșede o bibliotecă bogată, care stă gratuit la dispoziția publicului.*”¹⁸ Astfel, se evidențiază faptul că clădirea băilor calde nu reprezenta doar un loc dedicat uzului extern al apelor, fiind dotat cu un *foaier prevăzut cu diverse jurnale și foi beletristice*¹⁹, *actul de a merge la băi nefiind doar unul de loisir, ci și unul de culturalizare*.

Spațiile destinate cazării, precum Vechiul Hotel Hebe, avea, în adăuție la restaurantul dedicat vizitatorilor și alte spații comune, destinate socializării. La nivelul parterului se regăseau *zona de recepție, sala de mese, salonul de cură, sala de teatru, salonul de concerte și petreceri*, dar și o parte din încăperile pentru cazare, împreună cu încăperile de la etaj hotelul având un total de douăzeci și patru de

¹⁴ John K. Walton, „Spa and Seaside Culture in the Age of the Railway: Britain and France Compared”, în *Spas in Britain and in France in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Annick Cossic, Patrick Galliou (eds.), Cambridge Schollars Press, Newcastle 2006, p. 494.

¹⁵ Patrick Galliou, „Conclusion”, în *Spas in Britain and in France in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Annick Cossic, Patrick Galliou (eds.), Cambridge Schollars Press, Newcastle 2006, p. 512.

¹⁶ André Rauch, „Le voyageur et le touriste”, în *In Situ*, nr. 15, 2011, <http://journals.openedition.org/insitu/533>, (10 decembrie 2019).

¹⁷ Dean MacCannell, *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, University of California Press, Berkeley 1999, p. 42.

¹⁸ *HEBE – Băi minerale climatice în Sângeorzul-Român (Oláhszentgyörgy)*, prospect ilustrat, Tipografia G. Matheiu, Bistrița, f.d., p. 23.

¹⁹ *Fișă de orientare în interiorul stațiunii*, Tipografia G. Matheiu, Bistrița 1914, p.2.

camere, al căror „*mobilar era nou, bine aranjat, comod.*”²⁰ Fiind vorba despre niște construcții aflate în așezări catalizate de peisajul natural, este evidentă nevoia de a crea o legătură vizuală cât mai facilă a vilegiaturiştilor cazați în stațiune cu exteriorul, construcțiile destinate cazării din perimetrul Sângeorzului fiind amplasate în imediata vecinătate a izvoarelor și a parcului și fiind caracterizate de o prezență perimetrală a vitrajelor, respectiv de o implementare a galeriilor și balcoanelor comune, care mediază dialogul interiorului cu exteriorul. Socializarea avea un rol deosebit de important în modul în care erau organizate aceste construcții, ideea de a fi prezent în stațiune fiind imperativ legată de cea de a fi văzut. Zonele comune devin astfel spații unde peisajul nu se admiră doar prin filtrul personal, ci se și discută, iar venirile și plecările vizitatorilor sunt analizate de către ceilalți participanți la fenomenul balnear.²¹ Hotelul nu era însă singura tipologie de construcție destinată cazării în cadrul stațiunilor balneare, lista programelor de arhitectură de acest tip fiind completată de către vile. În cadrul stațiunii Sîngeorz-Băi, de exemplu, numărul vilelor depășea cu mult cel al hotelurilor. Julien Guadet descrie clădirile vilelor ca fiind mai apropiate de acasă, gradul de familiaritate al acestora fiind mai mare, prin scara redusă și nivelul crescut de intimitate²². Popularitatea acestora în stațiunea balneară în cauză se datorează și datorită transformării diferitor locuințe particulare în unități de cazare, vilegiaturiştii fiind invitați să privească spre autenticitatea vieților locuitorilor, care la rândul lor contribuiau la schimbul cultural. În alte cazuri, vilele de cazare erau proprietatea medicilor rezidenți în stațiune care adăugau și funcțiuni medicale clădirilor turistice.

Numărul turiștilor care frecventau stațiunile balneare istorice a crescut considerabil odată cu apariția fenomenului feroviar, apogeul aflului de vizitatori desfășurându-se concomitent cu dominația transportului prin intermediul căii ferate, care asigură accesul confortabil și libera mișcare înspre și dinspre aceste tipuri de localități.²³ Călătoria cu trenul a transformat modalitățile de comunicare și a schimbat percepția distanțelor, iar din acest moment stațiunile balneare nu-și promovează doar accesibilitatea, ci și faptul că pot fi vizitate într-un mod confortabil.²⁴ Linia ferată care a deservit stațiunea era cea dintre Ilva Mică și Rodna, și a fost construită între 1909 și 1912, „de către muncitori unguri (kubikasok), iar tunelul de muncitori croați și

²⁰ HEBE – Băi minerale climatice în Sângeorzul-Român (Oláhszentgyörgy), prospect ilustrat, Tipografia G. Matheiu, Bistrița, f.d., p.4.

²¹ Ferenc Kovacs, *Stațiuni Balneare pe drumul sării în Transilvania începând cu secolul al XIX-lea până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial*, Teza de doctorat, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București 2017, p.157.

²² Julien Guadet, *Éléments e Théorie de l'Architecture*, Paris 1905, tome III, pp.42-43.

²³ John K. Walton, *op. cit.*, p. 479.

²⁴ David Blackburn, *op. cit.*, p. 14.

slavoni și turci mahomedani. Linia s-a numit «Szamosvolgy vasút» (Sz.v.v.) (Linia ferată someșană).²⁵ În urma realizării acestei investiții, zona de afluență a stațiunii crește considerabil, „vizitatorii, cari vin din sudul Transilvaniei și din România vor călători până la Cluj, respective Apahida, unde vor lua trenul de pe valea Someșului pe la Deș, Beclean, Năsăud, Sângeorzul-românesc”²⁶, transportul acestora de la gară către băi realizându-se „cu trăsură, automobile și cu «omnibusul»”²⁷. Interesant este faptul că trenul era folosit și în scopul popularizării apelor minerale ale stațiunii, fiind utilizat în livrarea acestora la comandă, „din izvorul preferat de comandator”²⁸. Un alt factor catalizator în vizitarea stațiunilor balneare este reprezentat de către cultura tipăriturilor, care oferea acestor localități o „identitate distinctă, influențând modul în care erau văzute și trăite de către vizitatori”²⁹, devenind, asemeni trenurilor nou introduse, vehicule importante pentru comunicarea informațiilor referitoare la aceste locuri³⁰, călătoria geografică fiind complementată de o călătorie culturală.³¹ (Fig.3)

O „invitare”, realizată de „tinerimea universitară dela băile din Sângeorgiu-Român” din anul 1914³² la o „Serată teatrală-muzicală împreună cu dans”, organizată „cu concursul doamnei Veturia Dr. Pop Dumeneacă în 2 August st. n. a. c. în sala hotelului „HEBE”, cu „Începutul precis la 8 oare seara”, ale cărui locuri de șezut „numerotate” prezintă un preț redus studenților, și al cărui venit „curat este destinat în favorul bibliotecii băilor” prezintă tipologia activităților desfășurate în stațiunea Sângeorzului. „Programa” începută cu o „Declamare”, descrie o serie de diferite reprezentații, precum: „Lugojana”, comedia în un act „Artistele”, „cântec”, „arie” și „solo de sopran”, sau comedia „Pălăria ciasornicarului”, „de d-na Emile de Girardin”, jucată, printre alte nume, de medici din cadrul societății Hebe. Acest document semnat de către „comitetul aranjator” consemnează poziția socială a medicilor membri ai societății Hebe și a soțiilor lor, care complementar activității medicale contribuiau la emanația și absorbția de valori culturale ce avea loc în localitate.

²⁵ Iustin Sohorca, *Povestea Comunei Sângeorz-Băi*, Cercul Plaiuri Năsăudene și Bistrițene, Cluj-Napoca 1986, p. 47.

²⁶ *HEBE – Băi minerale climatice în Sângeorzul-Român (Oláhszentgyörgy)*, prospect ilustrat, Tipografia G. Matheiu, Bistrița, f.d., p. 23.

²⁷ „HEBE” *Sângeorz-Băi (Județul Năsăud)*, Stațiune balneo-climatică cu izvoare minerale cloruro-sodice radioactive, Tipografia G. Zikeli, Bistrița, f.d., p. 5.

²⁸ *Ibidem*, p. 4.

²⁹ Jill Steward, „Representations of Spa Culture in the Nineteenth-Century British Media: Publicity, the Press and the Villes d’Eaux (1800-1914)”, *Spas in Britain and in France in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Annick Cossic, Patrick Galliou (eds.), Cambridge Schollars Press, Newcastle 2006, p. 376.

³⁰ *Ibidem*, p. 384.

³¹ Paul-Laurent Assoun, „L’«effet Baedeker» : note psychanalytique sur la catégorie de guide de tourisme”, în *In Situ*, nr. 15, 2011, <http://journals.openedition.org/insitu/582> (10 decembrie 2019).

³² *Invitare Serata teatrală muzicală*, Tipografia G. Matheiu, Bistrița 1914.

O fișă de orientare din același an realizată de către „*direcțiunea băilor*” oferă o perspectivă inițiativă către stațiunea Sângeorzului de la începutul secolului trecut: „*la gară se află la toate trenurile două trăsuri pe arcuri și acoperite, cari stau la dispoziția On. oaspeți,*” [...] „*fiecare oaspe îndată după sosirea la băi, are a se prezenta în birou unde după ce solvește taxa de muzică și cură (în ante și post sezon numai taxa de cură) este luat în evidență și i-se extradă biletul de legitimare, care este a-l purta la sine și la recercarea din partea amploaiaților societății a-l prezenta*”. Oaspeții curanți sunt rugați cu acest prilej să se adreseze medicului băilor, „*care cunoaște calitățile și influințele apei noastre și va da oaspeților toate îndrumările, de cari au lipsă pentru a folosi apa noastră cu efect.*” Băile calde și reci sunt organizate la fel de minuțios, oaspeții fiind nevoiți să se prezinte spre legitimare „*măestrilor de băi*”. Se prezintă și clădirile în care vilegiaturistii pot să-și desfășoare cazarea, acestea fiind *Hotelul „Hebe”, Hotelul „Central”, „Cassa biroului” sau „Hotelul Vechiu” comunal.* „*Taxa serviciului și a iluminatului este a se achita în birou de odată cu chiria [iar] personalul de serviciu este plătit din partea societății și î-i este strict oprit a primi dela On. oaspeți bacșiș.*” [...] „*Biblioteca societății, care cuprinde o mulțime de opuri de valoare literară stă gratuit la dispoziția On. oaspeți*” [iar] „*În foaierul calde stau la dispoziția On. public o mulțime de jurnale și foi beletristice. Lângă salonul cel mare se află un salon pentru dame cu piano. La piano poate cânta ori și care oaspe, care are deja dexteritate pe lângă o taxă de 30 fileri la oară. On. public îi stă la dispoziție și tenisul pentru care este a se solvi la zi o taxă de 30 fil. de persoană. Biletele pentru tenis și piano se capătă la cassă și sunt valabile numai pentru ziua în care s-au extradat. On. oaspeți sunt rugați să se adreseze în orice chestie cu cea mai mare încredere oficialilor noștri cari își vor da nizuința întru toate dorințele On. oaspeți. Dacă careva dintre On. oaspeți ar avea ceva plângere contra căruia dintre oficianți, se binevoiască a se adresa D-lui director executiv.*”³³ Se pot observa astfel anumite aspecte precum caracterul democratic al activităților stațiunii, sau accentul pus pe activitățile de culturalizare și emancipare, *atitudine reliefată de prezența bibliotecii, pianului sau practicării tenisului.*

³³ Pentru orientare [*fișă de orientare a turiștilor în stațiune*], Tipografia G. Matheiu, Bistrița, 6, 1914.

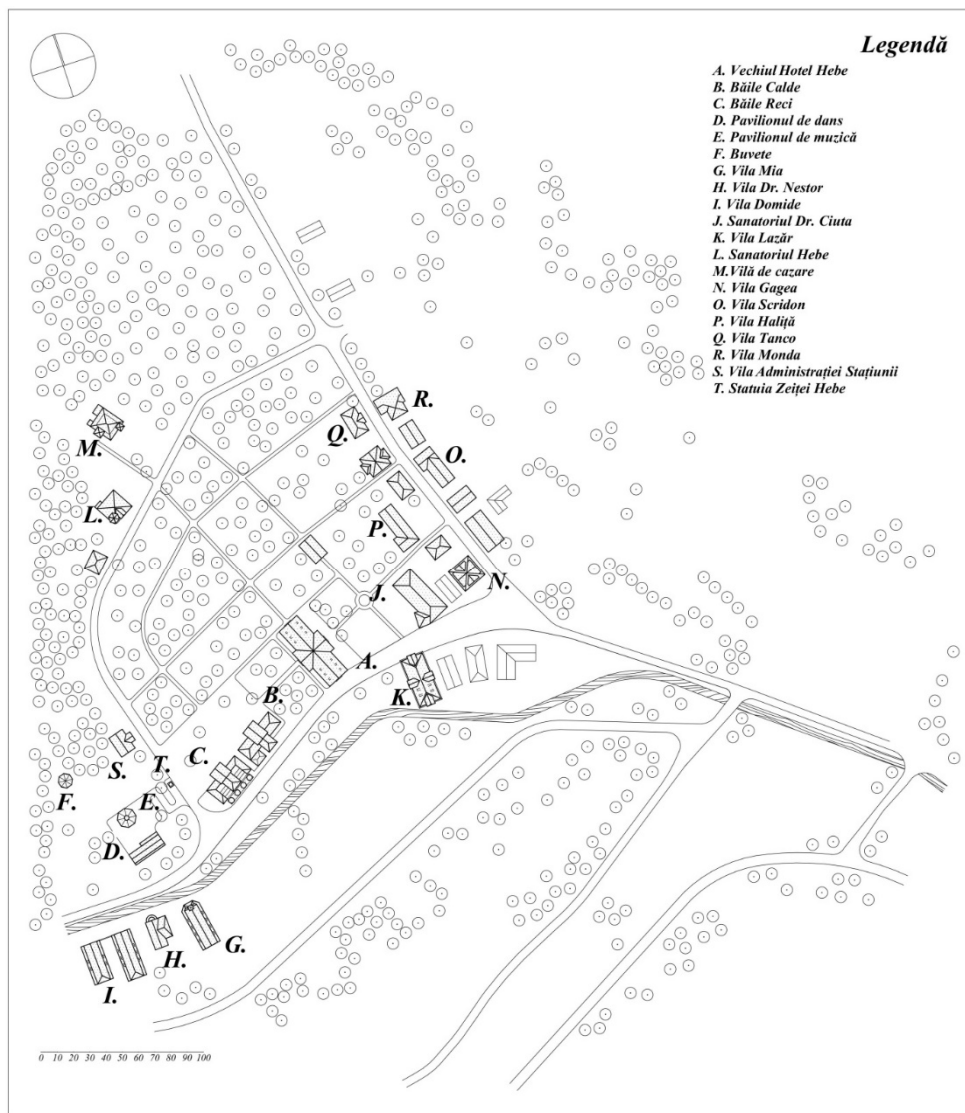

Fig. 3. Hartă a Sângeorzului din jurul anului 1940, realizată de autorul lucrării pe baza planului de sistematizare a stațiunii regăsit în Revista Arhitectura, nr.3, 1969, p.12.

În anul 1924, un afiș publicitar bilingv român-maghiar comandat de „arândatorii hotelului” care roagă o „cercetare număroasă” din partea onoratului public al Băii din Sângeorziul-Român – „Hebe”, al cărui *hotel mare a fost renovat*

din nou, „instalând și lumina electrică, conform pretensiunilor de azi, așa că în toate s-a îngrijit de comoditatea onoratului public. Mai departe [s-a deschis] tot acolo o sală de mâncări, cafenea și cofetărie în cari ajung spre servire cele mai bune mâncări și băuturi, tot așa vinuri de soiu și masa, precum și apele minerale de cură și masă, [...] sală de mâncări și cofetărie garantat ortodoxă de primul rang”. De asemenea, se consemnează că accesul în localitate se realizează prin „circulație de tren în toate direcțiile: Cluj, Dej, Beclean, Năsăud, Baia Hebe [și] circulație zilnică de automobil între Bistrița și Baia Hebe”. Exceptând date referitoare la modalitatea de a corespunde cu societatea Hebe în vederea realizării rezervărilor, o mare parte din afiș este alocată informațiilor de natură medicală, apa minerală cu „aceeași eficacitate ca apele minerale dela Vichi, Fachingen, Gleichenberg, Billin, Malnas, Bikszad, etc.”, Baia din Sângeorzul român fiind „înșirată între băile cele mai vestite, unde apa minerală alcalină muratică bogată în acid carbonic natural” întrebuițându-se „cu strălucite succese de vindecare” [...] „la boalele acute și cronice de stomac și intestine; la dispesie nervoasă și la boalele cronice de ficat, fiere, splină și rărunchi; la haemorrhoid; la boalele catarhale de laringe și plămâni”, dar având și „un gust plăcut, amestecată în egală cantitate nu colorează vinul, [iar] în timpul epidemiilor este un bun mijloc profilactic”.³⁴ Se observă că structura afișului publicitar susține afirmațiile referitoare la evoluția stațiunilor balneare, componenta medicală căpătând un procentaj semnificativ în cadrul descrierii localității.

În indicatoarele balneare de specialitate, stațiunea „HEBE” se prezintă ca parte din „romantica vale a Someșului-Mare, lângă linia ferată Cluj-Dej-Beclean-Rodna înconjurată de dealuri și munți acoperiți cu păduri de fag, molid și brad, într-o regiune cu o vegetație bogată și variată, cu mult farmec și pitoresc”, „propice de a influența în mod binefăcător asupra întregului organism, cu raporturi excepțional de avantajoase pentru un tratament în plin aer și pentru helioterapie”. Grijă de a oferi vilegiaturistilor activități și excursii conexe sejurului se evidențiază prin prezentarea diferitelor atracții vecine, precum „Cormaia, Cormăița, Valea Tătarilor, Valea Măgurei, Valea Moldișului, Valea Vinului, etc. etc.” unde aceștia „pot întreprinde excursiuni cu trenul, automobilul, autobuzul”. „Orchestra de lăutari de primul rang cântă zilnic de trei ori pe terasa izvoarelor, distrând vizitatorii în timpul de cură; iar săptămânal de două ori cântă în restaurante, în timpul meselor dela amiază și cină. Balurile, petrecerile și concertele aranjate de tineret sunt ocaziuni de distracțiuni neuitate. Arena de Tenis și popicăria oferă antrenamente gimnastice, iar plimbările prin parcurile stațiunii ofer liniște și destinderea sistemului nervos.” În adăuție la sporturile moderne prezentate în indicatorul balnear, se reliefează un alt aspect care prezintă

³⁴ Baia din Sângeorgiul-român – „HEBE”, Tipografia „Minerva” s.a., Bistrița 1924.

nivelul de emancipare din stațiune: „în decursul sezonului principal, mulți profesori universitari și intelectuali, somități ai științelor și culturai universale și românești, nu-și întrerup apostolatul în calitate de vizitatori ai băilor, ci în fiecare săptămână de 2-3 ori țin conferințe publice și variate, oferind cu multă dragoste și însuflețire nu numai distracțiuni intelectuale, ci și lărgirea și întărirea cercului de cunoștințe științifice ale auditorului.”³⁵

Fig. 4. Una din principalele caracteristici ale fenomenului balnear românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului trecut este dorința de sincronizare și imitare a valorilor culturale generate de către fenomenul de vilegiatură la nivel european, aspect realizat însă și cu o păstrare a unui caracter tradițional. Sursă imagine: colaj propriu.

³⁵ „HEBE” Sângeorz-Băi (Județul Năsăud) Stațiune balneo-climatică cu izvoare minerale cloruro-sodice radioactive, G. Zikeli, Bistrița, f.d.

Aceste documente istorice redau o perioadă de împrumuturi culturale și sociale în care erau atrase stațiunile românești, principala caracteristică a acestei perioade fiind aceea de *sincronizare și imitare a valorilor cultural artistice generate de către fenomenul de vilegiatură la nivel european*. (Fig.4) În cazul Sângeorzului, evenimentele importante care au condus la consolidarea acestei epoci a subiectului vizat drept *perioada de aur* a arealului balnear, precum Marea Unire a Transilvaniei cu România – *moment din care cunoașterea propriei țări devine la fel de importantă precum explorarea occidentului*³⁶, *avântul transportului pe cale ferată sau apariția publicității tipărite*, s-au suprapus cu activitatea administrativă a *Societății Hebe*. În timpul activității acesteia, numărul vizitatorilor din localitate a avut o creștere constantă atât cantitativ, cât și din punct de vedere al naționalităților vilegiaturiştilor.³⁷ Chiar dacă influența acestei organizații este vizibilă și astăzi, supravegherea stațiunii de către Societatea Hebe ia sfârșit în anul 1928, prin rezilierea contractului dintre aceasta și autoritățile locale, actul de lichidare al societății explicând faptul că principalul motiv din spatele neînțelegerilor cu oficialii localității constau în planurile celor din urmă pentru a conduce stațiunea spre dezvoltări realizate la o scară mai mare.³⁸ Anii în care stațiunea a fost administrată de către autoritățile locale nu sunt consemnați în literatura de specialitate, acest aspect fiind datorat probabil și unui incendiu care a afectat primăria Sângeorzului, distrugând-o împreună cu o mare parte din documentele aferente acesteia³⁹. Această perioadă a reprezentat, în principal, un interval al stagnării pentru majoritatea localităților de vilegiatură, tensiunile și schimbări politice de la finalul anilor 1930 și începutul anilor 1940 poziționând activitatea sectorului balnear într-un plan secund.

La data de 30 decembrie 1947, a avut loc transformarea Statului Român în Republica Populară Română, moment istoric care marchează trecerea României de la un regim democratic, la unul de tip socialist de influență sovietică. În această zi, prin Legea 363, Adunarea Deputaților „*ia act de abdicarea Regelui Mihai I pentru el și urmașii săi*”, iar „*constituția din 1866 cu modificările din 29 Martie 1923 și acelea din 1 Septembrie 1944 și următoarele se abrogă*”, legea fiind aprobată în unanimitate de cei două sute nouăzeci de membri ai adunării.⁴⁰ Schimbările de ordin politic aveau să influențeze și să preschimbe întreaga suflare românească, cu toate valențele sale, de la rădăcini. Întreaga perioadă dintre anii 1947 și 1989 are un puternic ecou și în ziua de astăzi, cu reverberații în sferele sociale, culturale

³⁶ Ada Hajdu, *op. cit.*, p. 37.

³⁷ Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond „*Societatea Hebe 1882-1939*”, *Tabloul vizitatorilor Băilor „Hebe” din Sîngeorz-Băi*, Sîngeorz-Băi 1927.

³⁸ Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond „*Societatea Hebe 1882-1939*”, *Aviz de lichidare a Societății „Hebe”*, 1928.

³⁹ Iustin Sohorca, *op. cit.*, p. 53.

⁴⁰ Legea nr. 363 din 30 decembrie 1947 pentru constituirea Statului Român în Republica Populară Română.

și industriale, conturând identități și mentalități. Fenomenul balnear nu a făcut excepție de la aceste metamorfoze, preschimbările de ordin socio-cultural afectându-i devenirea.

Asemeni corespondentului său istoric, cultura de vilegiatură socialistă este demarată printr-un proces de inventariere a resurselor stațiunii, în vederea administrării și folosirii raționale a acestora. O solicitare a *Comitetului Provizoriu în Jud. Năsăud – Sectorul Gospodăriei Locale*, către *Primăria Comunei Sângeorz-Băi*, prezintă atmosfera acelor zile: „*Vă rugăm a ne comunica de urgență situația vilelor din comuna Dvs. și anume: Numele proprietarului, unde este situată vila, câte încăperi are, ce destinație are, de cine este ocupată în prezent, dacă au fost inventariate – de cine, când, cu ce ocazie și unde sunt acele inventare*”. Tabelul cu „*vilele din raza băilor comunale <<HEBE>> Sângeorz Băi*” oferit ca răspuns la solicitarea organizației județene prezintă situația construcțiilor destinate cazării din stațiune în anul 1949, totalitatea de șaisprezece vile cuprinzând nume ale personalităților marcante din Societatea Hebe. Exceptând datele referitoare la numărul de încăperi, mobilarea și poziționarea construcțiilor față de clădirile băilor, tabelul menționează și date referitoare la ocuparea construcțiilor, majoritatea fiind ocupate fie doar de către „*pasnic*”, fie fiind libere sau preluate de către diverse instituții de stat.⁴¹ Acest proces de inventariere reprezenta un demers la nivel național, în vederea analizei moștenirii de vilegiatură românească.

O părere generală a epocii era aceea că Al Doilea Război Mondial și criza determinată de acesta au avut reverberații puternice asupra întregii economii hoteliere și de vilegiatură, concluziile Oficiului Național de Turism evidențiind o înflorire puternic mai pronunțată în deceniile anterioare evenimentului decât în cele ulterioare acestuia, perioadă care reprezintă, din punctul de vedere al președintelui organizației turistice din anii 1960, Porfir Negrea, momente de stagnare și deteriorare. Astfel, „*în timpul războiului și după război, unele hoteluri au fost transformate în locuințe, iar celelalte au trecut mereu de la un stăpân la altul; au fost administrate când de o secție de gospodărie comunală a statului, când de alta, când de o întreprindere de locuințe și localuri, când de una comercială, etc. Uneori, hotelurile au fost clasate din punctul de vedere al funcțiunilor ca niște cămine, iar restaurantele ca niște cantine*.” Acest decalaj al dezvoltării infrastructurii hoteliere se dovedea astfel o barieră a cărei depășiri devenea imperios necesară, „*lichidarea rămânerii în urmă cerea un efort, respectiv trebuia deschis un front larg de construcții de hoteluri în toată țara și într-o perioadă foarte scurtă*”, construcții care vor servi ca instrumente de documentare pentru obiectele de arhitectură viitoare, întrucât „*numărul hotelurilor ce se vor construi pe întreg cuprinsul țării – în stațiunile balneoclimaterice, în orașe sau pe trasee turistice – va crește foarte mult*”.⁴²

⁴¹ Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond „*Comitetul provizoriu al Județului Năsăud*”, *Correspondență privind vilele din Sângeorz-Băi*, 1949.

⁴² Porfir Negrea, „*Să îmbogățim neconținut experiența noastră în construcții de hoteluri!*”, în *Revista Arhitectura*, nr. 1, 1969, p. 15.

Concluziile analizei socialiste a patrimoniului construit al stațiunilor balneare istorice va servi realizării unor stațiuni balneare cu caracteristici distincte, destinate unui *om nou*, cu *alte interese și alte comportamente*. Una din caracteristicile omului nou este mobilitatea, dictată de „*dezvoltarea mijloacelor de transport, din zi în zi mai rapide și mai comode*”⁴³, și de „*tendința de a evada din cadrul de viață cotidian*” fiind vorba nu doar despre o mobilitate care „*se manifestă numai în spațiu, ci și în viața economică și socială*”⁴⁴. Creșterea generală a mobilității omului nou, împreună cu „*simplificarea continuă a formalităților administrative, dorința mereu crescândă de a cunoaște direct oamenii și locurile știute până acum doar din literatură [...] fac să se circule din ce în ce mai mult.*”, întreg sectorul hotelier fiind împins în a se derula concomitent cu noile dinamici sociale. Arh. Cezar Lăzărescu, consideră că, prin comparația cu alte țări, cu vechi tradiții în fenomenul hotelier, *moștenirea de vilegiatură românească este una precară, săracă atât cantitativ cât și calitativ*, primele decenii din întruchiparea modernizată a arhitecturii de vilegiatură românească reprezentând o perioadă de recuperare, clădirile realizate în acest interval de timp fiind „*primele jaloane ale unei campanii de execuție deosebit de importantă în acest domeniu*”, urmând ca „*analiza acestor realizări să constituie o bază pentru dezvoltările ulterioare*”.⁴⁵ Astfel, opinia generală a specialiștilor perioadei era că Republica Populară Română avea o nevoie argumentată de a construi clădiri aferente programului hotelier, fapt susținut și de către țintele planului cincinal 1966-1970, acelea de „*a se realiza cca 53.000 locuri de cazare, din care 20.000 locuri în hoteluri, moteluri, cabane etc. din diverse regiuni.*”⁴⁶ Sinteza informațiilor referitoare la construcțiile ce urmau a se realiza avea o importanță deosebită pentru institutele de arhitectură, prin acumularea de date referitoare la subiectul programului hotelier, „*experiența tuturor cadrelor care au contribuit la proiectarea și construcția de hoteluri*” și realizarea unui îndrumar de proiectare aferent programului hotelier, reprezentând baza realizării viitoarelor investiții de acest tip, urmând ca ulterior primei faze a procesului de modernizare al infrastructurii de vilegiatură, bazat pe o adevărată învățare experiențială, să se deruleze o etapă de proiectare „*mai relaxată*”.⁴⁷

⁴³ Cezar Lăzărescu, „Probleme actuale ale construcției de hoteluri în țara noastră”, în Revista Arhitectura, nr. 5, 1966, p. 3.

⁴⁴ Cezar Lăzărescu, *Construcții hoteliere*, Editura Tehnică, București, 1971, p. 8.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁴⁶ Ignace Șerban, „Realizarea investiției specifice în construcția de hoteluri”, în Revista Arhitectura, nr. 5, 1966, p. 7.

⁴⁷ Porfir Negrea, *op. cit.*, pp. 14-15.

Percepția socialistă asupra sferei vilegiaturii derivă de la „*hotelerie*”⁴⁸ – ca termen aproape peiorativ propus în acea perioadă pentru moștenirea considerată „*insuficientă, defectuos repartizată și necorespunzătoare baremurilor internaționale de confort, fiind alcătuită în exclusivitate din hoteluri cu un ridicat grad de uzură*”⁴⁹, spre o nouă direcție, a „*industrii hoteliere și turistice*”, acest proces reprezentând „*o mutație reală, o treaptă superioară în dezvoltarea modernă a exploataării acestor întreprinderi*”, care „*reflectă, în fond, concepția de exploatare și dotare a hotelurilor și a celorlalte amenajări turistice, care înlocuiește vechea concepție artizanală, diletantă, perimată și mai puțin sau chiar deloc, eficientă economic. Toate problemele hoteliere și turistice sînt susceptibile de a fi analizate cu aceleași metode și instrumente ca și cele industriale și, în speță, și problemele creației arhitecturale din acest sector trebuie rezolvate cu o vădită similitudine cu cele din sectorul industrial.*” Noile clădiri trebuiau astfel să fie, la fel ca în trecut „*confortabile, frumoase și atrăgătoare, atât în exterior, cât și în interior, armonios legate de mediul ambiant, etc.; dar în primul rînd trebuiau să fie unități de exploatare rațională, în sensul industrial al acestei noțiuni, atît luate fiecare separat, cît mai ales ca verigi ale unui lanț de unități, formând un ansamblu de exploatare turistică.*”⁵⁰

Pionieratul experimental al tuturor părților angrenate în subiectul stațiunilor balneoclimaterice, ce avea ca scop transformarea tratamentului balnear într-o adevărată „*industrie de tratament*” s-a produs, în multe cazuri, cu puternice „*tendințe de gigantism*”. Acest fapt a avut ca și consecință apariția unor diverse dificultăți legate de lipsa unei sistematizări clare a stațiunilor vizate sau de studierea insuficientă a resurselor acestora, precum și a unor diferite controverse legate de datele de temă ale noilor construcții, ale căror multiple necesități funcționale impuneau studii de soluție îndelungate. Fie că vorbim despre *complexe sanatoriale* sau despre orice variațiune a înfrunțării moderne a clădirilor destinate turismului, dimensiunea și complexitatea acestora reprezintă unul din criteriile principale de diferențiere față de obiectele de arhitectură de vilegiatură de factură istorică. Unde acestea din urmă erau în principal realizate la o scară cumpătată, fiind subordonate peisajului sau complementându-l și fiind destinate turistului burghez, aflat în căutarea unui cadru pitoresc romanticizat, noile construcții socialiste aveau datoria de a răspunde unor „*solicități din ce în ce mai mari referitoare la dezvoltarea infrastructurii hoteliere, efortul multilateral de sistematizare fiind catalizat de noul turism social, definit de concediile unor oameni desprinși de natură și subjuogați mașinismului, limitați în cadrul birourilor sau al uzinelor, izolați în mediul urban.*”⁵¹

⁴⁸ Nicolae Pruncu, „Creația arhitecturală și tehnologia hotelieră și turistică”, în Revista Arhitectura, nr. 1, 1969, p. 6.

⁴⁹ Mircea Stancu, „Unele probleme în discuție”, în Revista Arhitectura, nr. 1, 1969, pp. 2-4.

⁵⁰ Nicolae Pruncu, *op. cit.*, p. 6.

⁵¹ Aurelian Trișcu, „Arhitectura și valoarea peisajului”, în Revista Arhitectura, nr. 1, 1969, p. 16.

Fig. 5. În cazul Sângeorzului, manifestarea socialistă a fenomenului balnear a presupus construirea unui nou ansamblu balnear, dispus pe întreaga suprafață a stațiunii istorice. Noile obiecte arhitecturale erau destinate unui om nou, cu alte nevoi și ale comportamente. *Sursă imagine: colaj propriu.*

Astfel, nevoia de escapism a omului nou a dictat realizarea unor construcții cu capacități de primire deosebit de mari. Având în vedere dimensiunile noilor clădiri, un subiect important îl reprezintă amplasarea acestora. (Fig. 5) În general, aceasta a fost realizată „în afara zonelor dens construite din centrul stațiunilor” evitându-se „dezafectări importante ale capacităților existente” și asigurându-se „un cadru corespunzător noilor stabilimente balneare”.⁵² În cazul localității Sîngeorz-Băi atitudinea a fost una diferită. S-a dorit construirea unui nou ansamblu arhitectural balnear, dispus pe întreaga suprafață a vechii stațiuni istorice. Propunerea urbanistică era definită, la nivelul construcțiilor de factură hotelieră de către trei clădiri: complexul

⁵² Savu Dragomir, Jean Rădulescu, „Noi complexe sanatoriale în stațiunile balneoclimaterice”, în Revista Arhitectura, nr. 1, 1969, p. 2.

sanatorial cu 600 de paturi (*Hotelul U.G.S.R.*), complexul sanatorial cu 900 de paturi (*Hotelul Hebe*), respectiv o a treia construcție, „*hotelul turistic de 150 de locuri*”⁵³ (*nerealizat*). Deși rămasă doar la nivel de propunere, *hotelul turistic* se diferențiază în mod interesant de celelalte două *complexe* sanatoriale. Diferențierea aceasta se datorează probabil preocupării perioadei de a stabili clar diferențele categorii de turiști, „*cu preferințele, gusturile, obiceiurile și «ticurile» lor*”, *colaborarea arhitecților cu specialiști din diverse arii de activitate, cum ar fi sociologia, sau psihologia fiind absolut necesară pentru a evita „desfășurarea nesatisfăcătoare a unei vacanțe anuale (concediu) [care] dezechilibrează moralul și bugetul unei familii pentru o bună perioadă de timp*”. Inconveniențele puteau apărea în momentul în care turistul „*hebdomadar*”, „*prin exuberanță, dinamism și dorință de a profita plenar de timpul minim pe care-l are la dizpoziție*” devenea „*incomod și chiar nociv pentru vacanțierul anual, mai destins, mai rezervat și mai pretențios totodată*”. Eliminarea oricărui posibilități de „*litigiu de odihnă*” devenea astfel responsabilitatea urbanistilor, aceștia fiind nevoiți să creeze *dotări diferențiate după toate categoriile de turiști și să le amplaseze „corespunzător fiecărei grupe specifice*”⁵⁴, aspecte care se pot observa și în propunerea urbanistică în cauză. Această sistematizare a stațiunii localității ar fi presupus o înlocuire a tuturor obiectelor de arhitectură de vilegiatură existentă, cu doar două excepții reprezentate de către *vilele interbelice* localizate în zona de nord-est a stațiunii, *Vila Porumbița*, prezentă și astăzi sub numele de *Vila 1, monument istoric grupa valorică B* (COD LMI-BN-II-m-21093) aflat într-o avansată stare de deteriorare, respectiv vila aproape geamănă a acesteia, astăzi proprietate privată și sediu al televiziunii locale, reabilitată într-o manieră lipsită de ținută profesională. Faptul că cele două construcții au rezistat atât testului timpului, cât și sistematizării propuse, atestă în mod irefutabil valoarea acestora. În scenariul realizării ipotetice a ansamblului, celelalte vile, hoteluri și amenajări nu ar fi avut aceeași șansă, propunerea urbanistică presupunând demolarea majorității construcțiilor istorice de pe teritoriul stațiunii. Moștenirea culturală a arhitecturii de vilegiatură a localității Sîngeorz-Băi s-ar fi rezumat astăzi la doar două construcții de factură istorică și la un repertoriu mai vast de construcții de natură socialistă. Importanța patrimoniului balnear minor, format din vilele vechi prezente în stațiune, a fost însă consemnată, prin propunerea în proximitatea parcului a unei serii de vile formate din parter și etaj, propuse probabil ca un răspuns arhitectural modern la construcțiile cu influențe tradiționale. Exceptând construcțiile destinate cazării menționate în rândurile de mai sus, inventarul stațiunii Sîngeorz-Băi ar fi fost, în noua ipostază, compus și din: „*un punct de primire-administrare, un complex comercial, o cantină, o policlinică,*

⁵³ Ioana Schipor, „Complex sanatorial cu 600 de paturi la Sîngiorz-Băi”, în *Revista Arhitectura*, nr. 3, 1969, p. 12.

⁵⁴ Ștefan Radu Ionescu, „Relieful construit să amplifice expresivitatea reliefului natural”, în *Revista Arhitectura*, nr. 1, 1969, p. 13.

un grup gospodăresc, o serie de depozite, o casă de cultură, o serie de buvete dar și diverse terenuri de sport, funcțiuni care ar fi asigurate „desfășurarea normală a activităților vacanțiere, în formele lor active ori sedentare, precum și a diverselor cure sau tratamente balneare.”⁵⁵ (Fig.6)

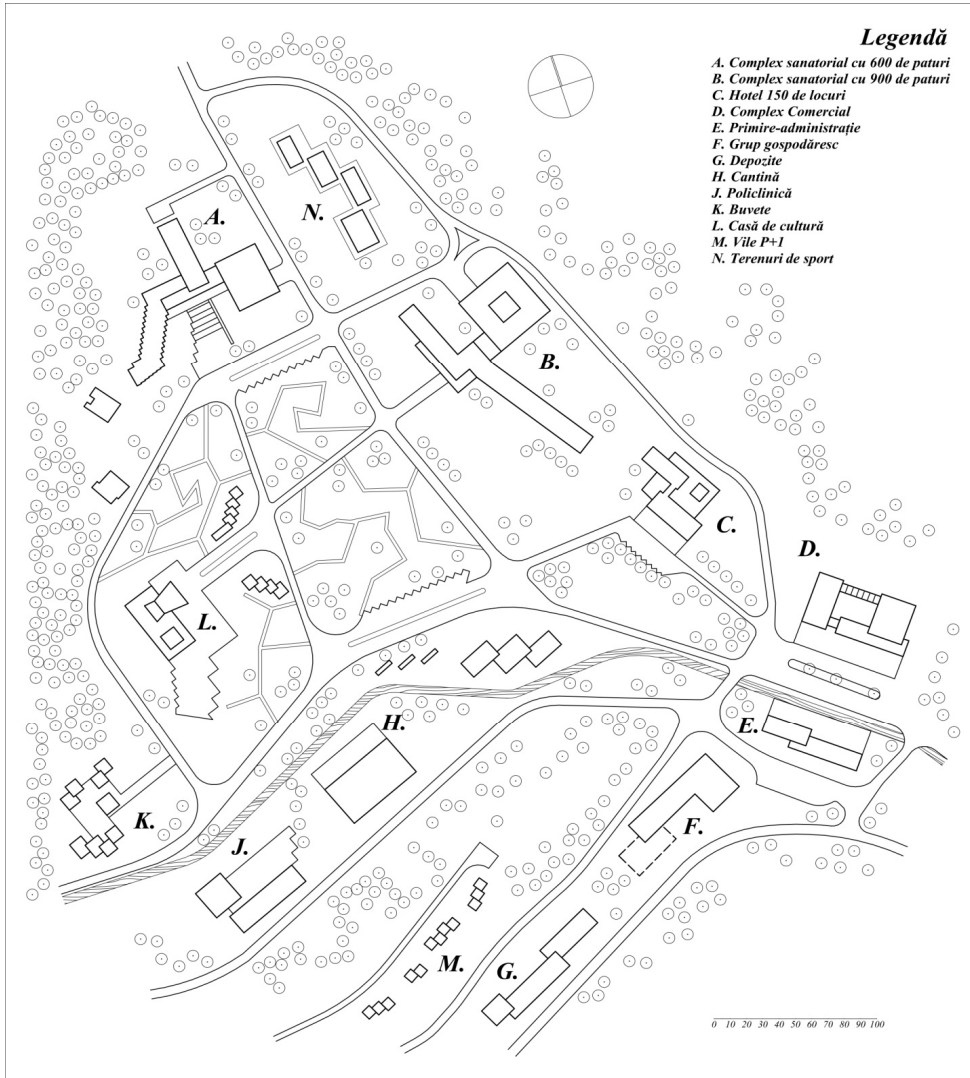

Fig. 6. Planul de sistematizare al stațiunii Sângeorz-Băi, redactat de către autorul lucrării după originalul regăsit în Revista Arhitectura, nr.3, 1969, p.12.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 12.

Un reportaj realizat de către Televiziunea Română în anul 1972, în care primarul localității Sîngeorz-Băi descrie stadiul implementării viziunii socialiste asupra localității prezintă „o stațiune balneoclimaterică în plină dezvoltare și modernizare”, în care cele două complexe sanatoriale urmează să fie date în folosință, unde „un număr tot mai mare de oameni ai muncii” vor beneficia de odihnă și tratament, urmând ca la finalul cincinalului aflat în desfășurare la acea dată, stațiunea să cunoască „o creștere de peste șase ori față de cea existentă în prezent.”⁵⁶ Complexele sanatoriale cu capacități de primire de 900, respectiv 600 de locuri, cu care realizarea ansamblului balnear de la Sîngeorz-Băi a demarat, reprezintă singurele construcții din proiectul de sistematizare care au fost edificate în perimetrul Sîngeorzului istoric, acestea fiind completate de trei pavilioane de apă realizate în proximitatea parcului stațiunii. La aproape zece ani de la implementarea schimbărilor, un ghid al localităților balneare din cadrul Republicii Socialiste Române, prezintă în 1979 Sîngeorzul, al cărui segment descriptiv este intitulat „Floarea de cristal”:

„La Sîngeorz, în fiecare dimineață e un început de viață. La Sîngeorz-Băi, oricum ai lua-o, ai impresia că soarele răsare special pentru tine. Ziaua te ia cu binîșorul, cu tot cerul înaintea ochilor, cu miresme de flori de izmă și regina-noptii, cu un bună dimineața șoptit, cu aceeași gară mică și aleile ei de sălcii pletoase, cu faima borcuturilor sale – apa de Sîngeorz – cea marcă «Hebe» cu nimic inferioară celei de la «Vichy» sau «KarloVyvary», cu dealul Veveriței, cu munții Rodnei și cetatea lor asediată cândva de tătari, care, se pare, își vindecau rănilile în apa Sîngeorzului. Poate că acest adevărat ritual al luării în posesie a stațiunii și a împrejurimilor de către oaspeții ei este puțin simplificată, intimitatea omului cu a locului și cu a oamenilor locului fiind mult mai profundă, aceea de la așteptare la împlinirea ei, de la suferința la lepădarea de suferință, de la mai puțină viață la mai multă viață. Ceea ce, de fapt, pot confirma, pe propria lor stare de sănătate, zeci de mii de pacienți care vin aici în fiecare an. Impresia de bine este adâncită și de acel sentiment de confort pe care-l ai și-l trăiești din prima pînă în ultima zi de cură balneară, de cotidianul proces al tratării că după ce-ți iei porția de ape, pentru care merită să vii aici, indiferent de unde, spunea un miner, mai ai și porția de căzi, adică procedurile de hidroterapie, electroterapie etc. Nu este poate un simbol mai nimerit pentru Sîngeorz decît izvorul de apă minerală captat și adus în holul Casei de odihnă și tratament a sindicatelor al cărui bazin pare o floare de cristal. Pentru tot ceea ce vezi, oricum ai lua-o, la Sîngeorz-Băi ai impresia că soarele răsare special pentru tine, într-un decor cu sălcii și miresme de izmă și regina noptii.”⁵⁷

⁵⁶ Extras din *Imagini din Sîngeorz-Băi, 1972*, reportaj realizat prin Televiziunea Română în anul 1972, aici prezentat interviul cu primarul localității de la acea dată, Traian Istrate.

⁵⁷ *Sănătate pentru fiecare, stațiunile de odihnă și tratament balnear*, Uniunea Generală a Sindicatelor din România, Consiliul Central, Comisia pentru Activitate Balneo-Climatică, Arta Grafică, București 1979, pp. 82-83.

Dincolo de referințele evidente la clasele muncitoare și la diferitele structuri ale Republicii Socialiste Române, textul prezintă o vădită asemănare cu cele din perioada istorică a fenomenului balnear, existând o adevărată distanță între atitudinea neiertătoare din începuturile arhitecturii de vilegiatură socialistă și această prezentare romanticizată a stațiunii. *Accentul cade din nou pe natură și pe caracteristicile apelor minerale*, textul fiind ancorat în același sindrom Stendhal precum textele publicitare de la începutul secolului al XIX-lea, cu aceleași referințe la *mitologia locului*, sau la *acțiunea de a lua în posesie spațiul stațiunii*⁵⁸, lexicul trădând apartenența temporală a textului doar prin accentul plasat de autor pe statisticile medicale, sau prin folosirea de către acesta a personajului din industria minieră drept exponent al bunăstării aduse de vizitarea stațiunii. Cu toate acestea, în descrierea posibilelor opțiuni de cazare, singurele obiecte de arhitectură la care se face referire directă sunt „*Casa de odihnă și tratament a sindicatelor*”, respectiv „*Hotelul «Hebe» cu bază proprie de tratament*”, construcțiile anterioare ale stațiunii fiind amintite în mod grupat, prin substantive nearticulate, drept „*vile și pavilioane cu funcționare permanentă și sezonieră*”⁵⁹. Se observă însă faptul că denumirea *Complexului Sanatorial cu 600 de locuri* a devenit cea a unei case destinate odihnei și tratamentului, iar *Complexul Sanatorial cu 900 de locuri* a preluat denumirea vechiului hotel istoric *Hebe*, reliefând producerea unei schimbări în raportarea la fenomenul balnear.

Vilegiatura socialistă era însă un organism dependent de sistemul care i-a conturat existența și caracteristicile, repertoriul arhitectural al *industriei hoteliere socialiste* reprezentând, prin amploarea sa și prin termenul îndepărtat de casare, o soluție imuabilă la o problemă care și-a schimbat parametrii odată cu preschimbările de ordin politic ale României. Complicata revenire la capitalism a țării, realizată în urma Revoluției Române din 1989 a generat un context neclar pentru întreg arealul turistic din teritoriul acesteia, privatizările discutabile din cadrul acestei sfere de interes, însoțite de o lipsă de politici clare ale statului raportate la întreaga moștenire a fenomenului balnear românesc aducând localitățile de această factură în pragul defaectării. Atât stațiunile balneare socialiste cât și ipostazele timpurii ale acestora reprezintă însă mărturii clare ale idealurilor și convingerilor culturale caracteristice unei anumite perioade de timp, fapt pentru care au cu siguranță o valoare istorică ridicată.

⁵⁸ Maria Gravari-Barbas, Jean-François Staszak and Nelson Graburn, “The eroticization of tourist destinations. Spaces, actors and imaginaries”, în *Via*, nr. 11-12, 2017, <http://journals.openedition.org/viatourism/1830> (10 decembrie 2019).

⁵⁹ *Sănătate pentru fiecare, stațiunile de odihnă și tratament balnear*, Uniunea Generală a Sindicatelor din România, Consiliul Central, Comisia pentru Activitate Balneo-Climatică, Arta Grafică, București 1979, pp. 82-83.

Relaționarea dintre aceste două manifestări ale patrimoniului balnear, pe cât de interesantă, devine tot mai dificilă datorită complicatelor situații juridice și organizaționale actuale, construcțiile istorice revenind fie vechilor moștenitori, care în dese rânduri nu beneficiază de resursele financiare necesare reabilitării acestora, fie sunt preluate de către diferite instituții și societăți cu dificultăți similare sau interese divergente față de aprecierea calităților acestora. Complexul sanatorial cu 600 de locuri, actualul Hotel Someșul, primea la momentul conceperii laude din cadrul sferei arhitecturale românești pentru ingeniozitatea rezolvării diverselor probleme ale acestui tip de construcții, admirația față de acest obiect de arhitectură fiind concretizată în anul 1973 prin premiarea arhitectei Ioana Schipor de către Uniunea Arhitecților pentru realizarea clădirii⁶⁰, parte a unui întreg val de construcții cu un adevărat caracter experimental. Astăzi, aceeași construcție își închide pe termen nedefinit ușile pentru turiști. Cu proprietari similar abstractizați și apartenențe încâlcite, împreună cu actualul Hotel Hebe, obiect construit de asemenea valoros – un adevărat pachet într-o mare de brazi, aceste clădiri reprezintă *personalități marcante ale arhitecturii orașului*⁶¹, entitățile principale din moștenirea arhitecturală socialistă a localității pierzându-și gradual calitatea de argumente edificate ale aflului turistic pe care stațiunea l-a avut cândva.

În această excavare a trecutului, alegerea ghidurilor turistice ca surse de analiză nu a fost una întâmplătoare, acestea reprezentând hublouri către modul în care era percepută o stațiune balneară românească la un anumit moment în timp. Prin această procedură s-a observat faptul că dincolo de deosebirile evidente între produsele arhitecturale caracteristice celor două etape din devenirea acestor localități, structura rațională din spatele lor era catalizată de aspecte asemănătoare, atât materiale publicitare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cât și cele de factură socialistă plasând în centrul materialelor tipărite – dincolo de mecanismele politice din spatele perioadelor istorice care le-au inițiat – omul. Desigur, „*onoratul public*” a fost succedat, treptat, de către „*omul nou*”, dar atât *vilegiaturistul burghez*, cât și *muncitorul care avea nevoie de odihnă și tratament* erau entități cuprinse într-un val al schimbărilor sociale, ambii fiind participanți la epoci caracterizate de un puternic dinamism cultural. *Balneoterapia societală nu s-a transformat peste noapte în balneoterapia socială*, schimbarea realizându-se gradual, cu pași mici, inițiați încă de la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea, manifestarea preponderent medicală a fenomenului balnear nefiind o caracteristică a vilegiaturii socialiste, această evoluție a arealului apelor minerale naturale fiind întâlnită și în teritorii în care acest regim politic nu s-a manifestat niciodată, precum însăși țările care

⁶⁰ Premiile uniunii arhitecților pentru lucrări valoroase realizate în anul 1973, decernate de comitetul de conducere al U.A., *Alte Premii*, în Revista Arhitectura, nr. 4, 1974, p. 12.

⁶¹ Vasile Mitrea, „Observații privind unele noi hoteluri”, în Revista Arhitectura, nr. 4, 1975, p. 11.

au inițiat fenomenul balnear istoric.⁶² Dincolo de contestarea valorilor unei perioade predecesoare, sfera industriei hoteliere socialiste a manifestat și sensibilități față de unele clădiri pe care arhitecții perioadei le-au considerat valoroase, acest aspect fiind evidențiat și în cazul Sângeorzului prin păstrarea celor două construcții interbelice. Astăzi, într-un context în care regimul politic socialist este la rândul său pe drept contestat, cele două construcții încă existente sunt de nerecunoscut - una datorită lipsei intervențiilor de reabilitare, cealaltă datorită unor intervenții improprie - părându-se că moștenirea de vilegiatură se află sub amenințare *atât în cazul inacțiunii, cât și al acțiunii*.⁶³ (Fig.7)

Fig. 7. Starea prezentă a moștenirii de vilegiatură românești este una incertă, pusă sub amenințare parcă atât în cazul inacțiunii, cât și în cazul acțiunii. În imagine – în partea de jos, demolarea Vechiului Hotel Hebe din Sângeorz-Băi. *Sursă imagine: colaj propriu.*

⁶² Marie-Eve Féérol, „Lust, tranquillity and sensuality in French spa towns in the heyday of balneotherapy (the belle époque and the roaring twenties)”, în *Via*, nr. 11-12, 2017, <http://journals.openedition.org/viatourism/1763> (10 decembrie 2019).

⁶³ Marie-Reine Jazé-Charvolin, „Les stations thermales : de l’abandon à la renaissance. Une brève histoire du thermalisme en France depuis l’Antiquité”, în *In Situ*, nr. 24, 2014, <http://journals.openedition.org/insitu/11123> (10 decembrie 2019).

Se evidențiază încă o dată faptul că patrimoniul balnear românesc trebuie privit ca un tot unitar, cu bunuri culturale complementare generate de către diferitele perioade istorice în care acesta s-a desfășurat. Definierea moștenirii culturale de vilegiatură românească nu s-a întrerupt odată cu instaurarea regimului socialist, ci doar a preluat încă un strat, care i-a augmentat devenirea. Unicitatea Sângeorzului reiese tocmai din această suprapunere culturală, *analiza spațiului prezent al stațiunii ca un adevărat text istoric* putând genera *diferite niveluri de înțelesuri*⁶⁴, o caracteristică a teritoriilor încărcate istoric fiind creșterea importanței acestora întocmai în momentele în care par a fi mai puțin importante,⁶⁵ prin prisma unicității lor. Acceptarea în întregime a moștenirii balneare românești, în care ereditatea nu se exprimă doar în cazul stațiunilor balneare istorice, ci și în corespondentul socialist al acestora, poate oferi o direcție prezentă de raportare față de acest fenomen, deoarece *„atracțiile turistice, în statutul lor natural, neanalizat, pot părea a nu avea o infrastructură coerentă care le înnoadă”* în așa fel încât dacă prin destinație turistul *„cuprinde sensul societății, societatea poate părea să nu aibă ea însăși o structură coerentă”*⁶⁶, stadiul actual al patrimoniului de vilegiatură reflectând în mod cert lipsa unor strategii coerente de salvare a acestuia. Introducerea elementelor din repertoriul istoric al stațiunii ca noi atracții turistice facilitează unirea acestora sub umbrela de *„modernă atracție socială într-o nouă unitate, o solidaritate universală, care include turistul”*⁶⁷, entitate crucială în cazul localităților dependente de vizitatori, dar față de care localitățile de vilegiatură prezente au mai degrabă o atitudine reactivă, bazată pe resurse net inferioare celor deținute de către etapele istorice precedente, în detrimentul unei atitudini proactive, menită să-i atragă.

⁶⁴ Steve Watson, „Country matters: The rural-historic as an authorised heritage discourse in England”, în *Heritage and Tourism. Place, encounter engagement*, Russel Staiff, Robyn Bushell, Steve Watson (eds.), Routledge New York 2013, p. 107.

⁶⁵ Russel Staiff, Robyn Bushell, Steve Watson, „Introduction – place, encounter, engagement”, în *Heritage and Tourism. Place, encounter engagement*, Russel Staiff, Robyn Bushell, Steve Watson (eds.), Routledge New York 2013, p. 8.

⁶⁶ Dean Maccannel, *op. cit.*, p. 57.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 83.

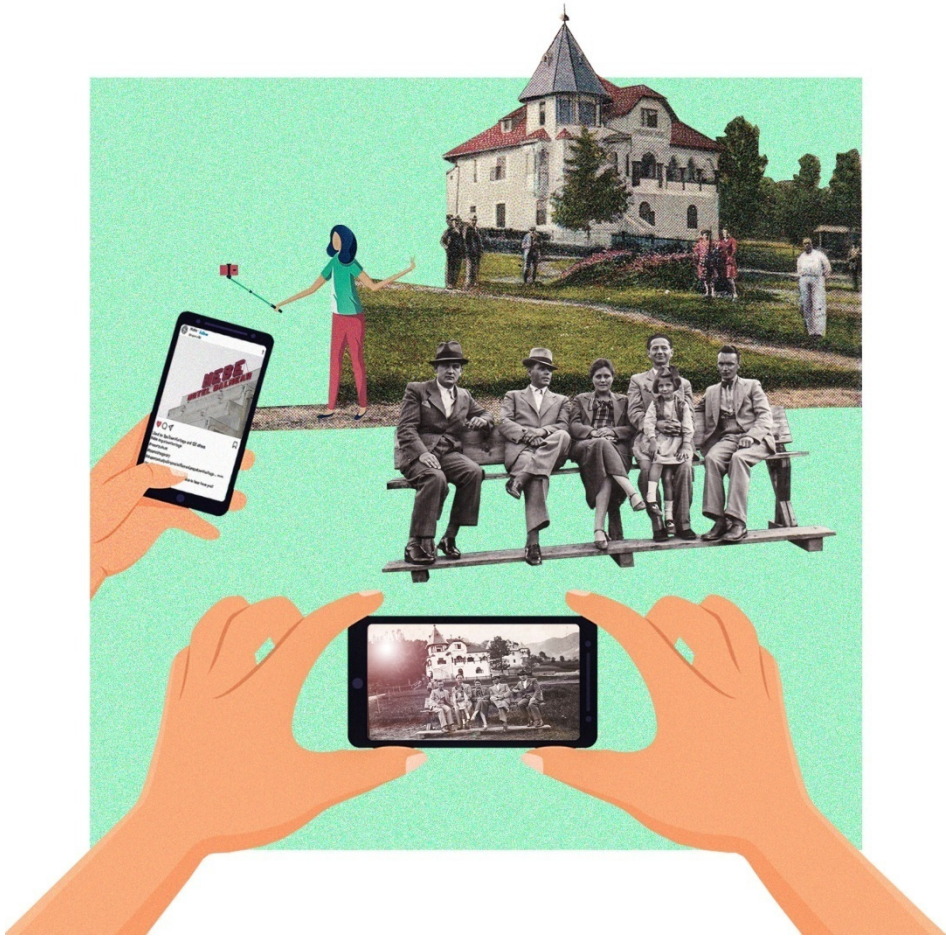

Fig. 8. Astăzi este necesară asigurarea unei componente educaționale a procesului de redescoperire al moștenirii balneare, în vederea înțelegerii eredității tuturor bunurilor produse de către manifestările succesive ale fenomenului balnear românesc și de o grupare a acestora ca unealtă de promovare a locurilor pe care le definesc drept destinații din arealul turismului cultural. *Sursă imagine: colaj propriu.*

În prezent, stațiunile balneare nu mai reprezintă doar *magneți socio-economici*, vremea *turiștilor atrași pasivi spre un obiectiv fiind apusă*, existând *nevoia unei analize mai sofisticate*⁶⁸, în care cunoașterea istorică trebuie să servească drept

⁶⁸ Russel Staiff, Robyn Bushell, Steve Watson, *op. cit.*, p. 7.

instrument de „încărcare semiotică”⁶⁹. Trecutul privit ca moștenire prin baza cercetării literaturii de specialitate devine, în fond, *o autobiografie a locului și a oamenilor care l-au străbătut*⁷⁰. „*Departe de a fi, cumva «în spatele» prezentului, trecutul există ca o prezență de sine stătătoare în înțelegerea publică. În acest sens, este înscris în realitatea socială prezentă nu doar ca un rezidu, precedent, ca obicei sau activitate, ci explicit ca sine însuși – ca Istorie, Patrimoniu Național sau Tradiție.*”⁷¹ Astfel, este necesară asigurarea unei componente educaționale a procesului de redescoperire al acestui sector cultural, trăsătură ce poate fi amplificată printr-o corelare a acestui demers cu o *inițiativă națională de inventariere a întregii moșteniri balneare, efectul de colecție oferind substanță și coerență percepției fenomenului balnear românesc, ferind în același timp fragmentarea eforturilor inițiate deja de pericolul regionalizării.*⁷² Învățând din activitățile perioadelor istorice precedente, cuantificarea bunurilor naturale și a celor moștenite este esențială, fiind necesară ca punct de plecare pentru orice inițiativă viitoare, sprijinită de către o înțelegere a eredității tuturor bunurilor produse de către manifestările succesive ale fenomenului balnear românesc și de o grupare a acestora ca unealtă de promovare a locurilor pe care le definesc drept destinații, sub egida turismului cultural.

BIBLIOGRAFIE

- Alexi, Dr. Artemiu Publiu, *Die St.-Georger Sauerlinge im Nordosten Siebenbürgens und die Flora auf dem Gebiete derselben*, Druck Von Josef Drotleff, Hermannstadt 1892.
- Assoun, Paul-Laurent, „L'«effet Baedeker» : note psychanalytique sur la catégorie de guide de tourisme”, în *In Situ*, nr. 15, 2011, <http://journals.openedition.org/insitu/582> (10 decembrie 2019).
- Blackbourn, David, „Fashionable Spa Towns in Nineteenth-century Europe”, în *Water, Leisure and Culture, European Historical Perspectives*, Susan Anderson C. and, Bruce H. Tabb (eds.), Berg, Oxford 2002.
- Dragomir, Savu, Rădulescu, Jean, „Noi complexe sanatoriale în stațiunile balneoclimaterice”, în *Revista Arhitectura*, nr. 1, 1969.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 2.

⁷⁰ Steven Watson, *op. cit.*, p. 107.

⁷¹ Patrick Wright, *On living in an old Country. The national past in contemporary Britain*, Oxford University Press, New York 2009, p. 128.

⁷² Claude Mignot, „La villégiature retrouvée, nouvelles avancées et perspectives de la recherche (2004-2014)”, în *In Situ*, nr. 24, 2014, URL : <http://journals.openedition.org/insitu/11197> (10 decembrie 2019).

- Férol, Marie-Eve, „Lust, tranquillity and sensuality in French spa towns in the heyday of balneotherapy (the belle époque and the roaring twenties)”, în *Via*, nr. 11-12, 2017, <http://journals.openedition.org/viatourism/1763> (10 decembrie 2019).
- Galliou, Patrick, „Conclusion”, în *Spas in Britain and in France in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Annick Cossic, Patrick Galliou (eds.), Cambridge Schollars Press, Newcastle 2006.
- Galliou, Patrick, „Water, Water Everywhere... Water, Ailing Bodies and the Gods in Roman Gaul and Britain”, în *Spas in Britain and in France in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Annick Cossic, Patrick Galliou (eds.), Cambridge Schollars Press, Newcastle 2006.
- Gravari-Barbas, Maria, Jean-François Staszak and Nelson Graburn, „The eroticization of tourist destinations. Spaces, actors and imaginaries”, în *Via*, nr. 11-12, 2017, <http://journals.openedition.org/viatourism/1830> (10 decembrie 2019).
- Guadet, Julien, *Éléments e Théorie de l'Architecture*, Paris 1905, tome III.
- Hajdu, Ada, *Arhitectura de vilegiatură în România Modernă*, Teza de doctorat, Universitatea de Arte București, Facultatea de Istoria Artei, Secția de Istoria și Teoria Artei, București 2012.
- Jazé-Charvolin, Marie-Reine, „Les stations thermales : de l'abandon à la renaissance. Une brève histoire du thermalisme en France depuis l'Antiquité”, în *In Situ*, nr.24, 2014, <http://journals.openedition.org/insitu/11123> (10 decembrie 2019).
- Kovacs, Ferenc, *Stațiuni Balneare pe drumul sării în Transilvania începând cu secolul al XIX-lea până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial*, Teza de doctorat, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București 2017.
- Lăzărescu, Cezar, *Construcții hoteliere*, Editura Tehnică, București 1971.
- Lăzărescu, Cezar „Probleme actuale ale construcției de hoteluri în țara noastră”, în *Revista Arhitectura*, nr. 5, 1966.
- MacCannell, Dean, *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, University of California Press, Berkeley 1999.
- Mignot, Claude, „La villégiature retrouvée, nouvelles avancées et perspectives de la recherche (2004-2014)”, în *In Situ*, nr.24, 2014, URL : <http://journals.openedition.org/insitu/11197> (10 decembrie 2019).
- Mitrea, Vasile, „Observații privind unele noi hoteluri”, în *Revista Arhitectura*, nr. 4, 1975, p. 11.
- Negrea, Porfir, „Să îmbogățim neconținut experiența noastră în construcții de hoteluri!”, în *Revista Arhitectura*, nr. 1, 1969.
- Pruncu, Nicolae, „Creația arhitecturală și tehnologia hotelieră și turistică”, în *Revista Arhitectura*, nr. 1, 1969.
- Radu Ionescu, Ștefan, „Relieful construit să amplifice expresivitatea reliefului natural”, în *Revista Arhitectura*, nr. 1, 1969.
- Rauch, André, „Le voyageur et le touriste”, în *In Situ*, nr. 15, 2011, <http://journals.openedition.org/insitu/533> (10 decembrie 2019).

- Roncayolo, Marcel, „Les guides comme corpus de la connaissance urbaine”, *In Situ*, nr. 11, 2011, <http://journals.openedition.org/insitu/559> (10 decembrie 2019).
- Schipor, Ioana „Complex sanatorial cu 600 de paturi la Sîngiorz-Băi”, în *Revista Arhitectura*, nr.3, 1969.
- Sohorca, Iustin, *Povestea Comunei Sîngieorz-Băi*, Cercul Plaiuri Năsăudene și Bistrițene, Cluj-Napoca 1986.
- Staiff, Russel, Bushell, Robyn, Watson, Steve, “Introduction – place, encounter, engagement”, în *Heritage and Tourism. Place, encounter engagement*, Russel Staiff, Robyn Bushell, Steve Watson (eds.), Routledge New York 2013.
- Stancu, Mircea, „Unele probleme în discuție”, în *Revista Arhitectura*, nr. 1, 1969.
- Steward, Jill, “Representations of Spa Culture in the Nineteenth-Century British Media: Publicity, the Press and the Villes d’Eaux (1800-1914)”, *Spas in Britain and in France in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Annick Cossic, Patrick Galliou (eds.), Cambridge Schollars Press, Newcastle 2006.
- Steward, Jill, “The Culture of the Water Cure in Nineteenth-century Austria 1800-1914”, în *Water, Leisure and Culture, European Historical Perspectives*, Susan Anderson C., Bruce H. Tabb (eds.), Berg, Oxford 2002.
- Șerban, Ignace, „Realizarea investiției specifice în construcția de hoteluri”, în *Revista Arhitectura*, nr. 5, 1966.
- Toulier, Bernard, „Les réseaux de la villégiature en France”, în *In Situ*, nr. 4, 2004, <http://journals.openedition.org/insitu/1348> (10 decembrie 2019).
- Trișcu, Aurelian „Arhitectura și valoarea peisajului”, în *Revista Arhitectura*, nr. 1, 1969.
- Vlașin, Cornelia-Nicoleta, *Istoricul Fondurilor Grănicerești 1851-1947*, Teza de doctorat, Academia Română Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj Napoca 2014.
- Voinea, Alexandra, Baran, Dana, „O incursiune în istoria întreținerii sănătății prin apă în România”, în *Jurnal Medical Brașovean*, Brașov 2008.
- Walton, John K., „Spa and Seaside Culture in the Age of the Railway: Britain and France Compared”, în *Spas in Britain and in France in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Annick Cossic, Patrick Galliou (eds.), Cambridge Schollars Press, Newcastle 2006.
- Watson, Steve, „Country matters: The rural-historic as an authorised heritage discourse in England”, în *Heritage and Tourism. Place, encounter engagement*, Russel Staiff, Robyn Bushell, Steve Watson (eds.), Routledge New York 2013.
- Wright, Patrick, *On living in an old Country. The national past in contemporary Britain*, Oxford University Press, New York 2009.

ALTE SURSE:

- Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond „Administrația Fondurilor Grănicerești Năsăudene”.
- Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond „Comitetul provizoriu al Județului Năsăud”.
- Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond „Societatea Hebe 1882-1939”.
- Baia din Sângeorgiul-român – „HEBE”, Tipografia “Minerva” s.a., Bistrița 1924.

- Băi minerale climatice în Sîngeorzul-Român (Oláhszentgyörgy), Tipografia G. Matheiu, Bistrița, f.d.
- Fișă de orientare în interiorul stațiunii, Tipografia G. Matheiu, Bistrița 1914.
- HEBE – Băi minerale climatice în Sîngeorzul-Român (Oláhszentgyörgy), prospect ilustrat, Tipografia G. Matheiu, Bistrița, f.d.
- „HEBE” Sîngeorz-Băi (Județul Năsăud), Stațiune balneoclimatică cu izvoare minerale cloruro-sodice radioactive, Tipografia G.Zikeli, Bistrița, f.d.
- Imagini din Sîngeorz-Băi, Televiziunea Română 1972.
- Invitare Serata teatrală muzicală, Tipografia G. Matheiu, Bistrița 1914.
- Legea nr. 363 din 30 decembrie 1947 pentru constituirea Statului Român în Republica Populară Română.
- Pentru orientare [fișă de orientare a turiștilor în stațiune], Tipografia G. Matheiu, Bistrița, 6, 1914.
- Sănătate pentru fiecare, stațiunile de odihnă și tratament balnear, Uniunea Generală a Sindicatelor din România, Consiliul Central, Comisia pentru Activitate Balneo-Climatică, Arta Grafică, București 1979.